

JANUSZ PIASNY

ZMIANY W POZIOMIE I STRUKTURZE KONSUMPCJI NA WSI W REJONIE POZNANSKO-BYDGOSKIM

I

Badania poziomu i struktury konsumpcji dostarczają wielu materiałów, które są niezbędne przy określaniu stopy życiowej ludności. Wyniki tych badań, tak w skali kraju, jak i poszczególnych rejonów czy grup społecznych, są podstawą do ustalenia wielu wskaźników umożliwiających określenie stopnia dobrobytu społeczeństwa. Oczywiście, badania stopy życiowej obejmują znacznie szerszy zakres aniżeli badania spożycia, można jednak powiedzieć, że te ostatnie są częścią składową badań stopy życiowej. Dostarczają one bowiem informacji o statystycznych i dynamicznych zmianach konsumpcji, w skali kraju, rejonów i poszczególnych grup społecznych ludności, na podstawie których wprowadza się różne mierniki stopy życiowej.

Stopa życiowa jest pojęciem, którym określa się najogólniej, czy ktoś żyje lepiej lub gorzej w sensie zaspokajania swych potrzeb, wygody i przyjemności życia. Jest to jakby synonim najszerzej pojętych warunków bytu. Przy takim ujęciu stopa życiowa obejmuje nie tylko zaspokajanie potrzeb, lecz również ponoszone w tym celu nakłady, tj. ilość czasu zużytego na pracę i uciążliwość tej pracy, jak również sposób zużywania wolnego czasu itp. W tym ujęciu w zakres badań wchodzi ogół okoliczności charakteryzujących materialne i kulturalne warunki bytu społeczeństwa. Dla przykładu wymienić można: warunki pracy (łatwość jej uzyskania, uciążliwość, długość tygodnia czy dnia pracy, szkodliwość dla zdrowia, płace), spożycie indywidualne i zbiorowe, warunki mieszkaniowe, stan posiadania przez ludność trwałych dóbr konsumpcyjnych, stan opieki zdrowotnej i socjalnej, stan oświaty i kultury itd.

W praktyce, dla uproszczenia, badanie stopy życiowej, ogranicza się do ustalenia rozmiarów zjawisk uznanych w danych warunkach za podstawowe symptomy dobrobytu społecznego. Nie wszystkie jednak symptomy są bezpośrednio mierzalne, dlatego dla wielu zjawisk trzeba szukać pośrednich mierników charakteryzujących warunki bytowe społeczeń-

stwa. Wydany w 1954 r. raport Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie ujednoczenia definicji i metod pomiaru poziomu życia ludności zaleca stosowanie ponad 40 różnych mierników¹. Zbytня rozbudowa systemu mierników analitycznych ma jednak również swoje złe strony, w powodzi szczegółów można bowiem zagubić obraz całości. Dlatego też obok wskaźników szczegółowych stosuje się także mierniki syntetyczne, których zadaniem jest próba ogólniejszej oceny warunków bytu ludności.

Najbardziej syntetycznym miernikiem, obok wielu innych, jest ogólna wielkość spożycia przypadająca przeciętnie w roku na jednego mieszkańca albo na jednego członka rodziny. Zaznaczyć jednakże tutaj należy, że przy sprowadzaniu do wspólnego mianownika rozmiarów spożycia różnych artykułów i usług napotyka się szereg trudności. Jedyną sensowną i praktycznie zastosowalną jednostką miary dla różnych artykułów i usług jest ich wartość pieniężna. Wskaźnik ten zależy jednak także od zakresu, jaki nadajemy spożyciu. Można bowiem mówić o spożyciu w odniesieniu tylko do dóbr i usług materialnych, albo o spożyciu w znaczeniu szerszym, obejmującym także usługi niematerialne, takie jak usługi służby zdrowia, oświaty, kultury czy nawet usługi administracji, sądownictwa itp.

W niniejszym artykule zajmiemy się tylko pewnym wycinkiem tego zagadnienia, a mianowicie spożyciem dóbr i usług pokrywanych z dochodów osobistych ludności rolniczej, gospodarującej indywidualnie na obszarze tzw. okręgu środkowego zachodniego. Okręg ten obejmuje¹ terytorialnie prawie całe województwo poznańskie i bydgoskie. Ludność gospodarująca indywidualnie w tych województwach stanowi około 88% całej ludności żyjącej z rolnictwa i prawie 60% ogólnej liczby mieszkańców wsi w tym okręgu, a zatem jest to najliczniejsza grupa ludności wiejskiej. Wypada jednak podkreślić, że wyniki prezentowane w artykule odnoszą się tylko do tej grupy społecznej i nie można ich mechanicznie odnosić do innych grup ludności mieszkających na wsi.

Podstawą rozważań są wyniki rachunkowości rolnej, prowadzonej przez indywidualne gospodarstwa chłopskie w okręgu środkowym zachodnim, oraz materiały Głównego Urzędu Statystycznego. Materiały zawarte w wynikach rachunkowości rolnej, a dotyczące spożycia są w wielu przypadkach jedynym źródłem informacji o poziomie i strukturze globalnego spożycia wśród ludności chłopskiej, Analizę zmian poziomu i struktury konsumpcji przeprowadzono na materiałach odnoszących się do lat 1952/53—1962/63, ze szczególnym uwzględnieniem lat: 1952/53, 1955/56, 1957/58, 1959/60, 1961/62 i 1962/63. W pozostałych la-

¹ *Report on International Definition and Measurement of Standards and Levels of Living*, United Nations, New York 1954.

tach występowały podobne tendencje zmian jak w wyżej wymienionych i stąd w opracowaniach statystycznych je pominięto².

II

Na zmiany w poziomie i strukturze konsumpcji ludności chłopskiej wpływa bardzo wiele czynników, których stopnia oddziaływania nie da się dokładnie wymierzyć lub określić. Spośród szeregu czynników wywierających istotny wpływ na kształtowanie się i rozwój spożycia należy przede wszystkim wymienić: dochody i ogólne warunki bytowe na wsi, ceny i ich wzajemne relacje, wielkość podaży i stopień swobody wyboru zakupów oraz w dalszej kolejności niemniej ważne ale najmniej wymierne — nawyki i tradycje konsumpcyjne, lub ich przeciwwaga — naśladownictwo czy moda. Ponadto o poziomie konsumpcji decyduje liczebność rodzin, znajomość zasad racjonalnego żywienia, rodzaj i sposób reklamy, zakres i sposób sprzedaży ratalnej dóbr trwałego użytku itp. Najważniejszym jednak spośród czynników wpływających na kształtowanie się wielkości i struktury konsumpcji są dochody ludności³.

Wraz ze wzrostem dochodów następuje rozszerzenie się zakresu potrzeb ludności chłopskiej, zarówno potrzeb produkcyjnych, jak i konsumpcyjnych, Rozdział wzrastających dochodów na te dwa rodzaje potrzeb zależy jednak od szeregu różnych czynników. W głównej mierze zależy od ogólnego poziomu osiągniętych dochodów, zaopatrzenia wsi w odpowiednią masę towarową, ogólnej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju, polityki państwa względem wsi, a szczególnie od perspektyw trwałości posiadania warsztatu rolnego. Warto tutaj podkreślić, że do 1954/55 r. czynnikiem wiodącym w podziale wzrastających dochodów gospodarstw chłopskich w okręgu poznańsko-bydgoskim były potrzeby konsumpcyjne. Wynikało to głównie z niskiego poziomu dochodów oraz ogólnej polityki państwa względem wsi, nie tworzącej odpowiedniego klimatu dla wzrostu potrzeb produkcyjnych. Dopiero po 1956 r. nastąpił prawidłowy rozdział wzrastających dochodów, umożliwiający zarówno lepsze zaspokajanie potrzeb produkcyjnych, jak i konsumpcyjnych. Zmiany w stopniu zaspokojenia potrzeb produkcyjnych w okręgu środ-

² Uwagi metodyczne dotyczące zbierania i opracowania wyników rachunkowości rolnej w poszczególnych latach, jak również wycena ich reprezentatywności, zostały już przedstawione przez autora w artykule *Dochody gospodarstw indywidualnych w okręgu środkowym zachodnim*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1966, nr 1.

³ Bardzo interesujące rozważania teoretyczne na ten temat przeprowadza Z. Krasieński w artykule *Spożycie jako funkcja dochodów ludności*, Handel Wewnętrzny 1959, nr 1.

kowym zachodnim były już przedmiotem rozważań⁴, a obecnie zajmujemy się tylko zmianami w konsumpcji osobistej ludności chłopskiej.

W latach 1952/53—1962/63 nastąpił wyraźny wzrost dochodów ludności chłopskiej i zaszły poważne zmiany w poziomie i strukturze konsumpcji indywidualnej. Dochód osobisty (dochód rolniczy+dochody spoza gospodarstwa) przypadający na jednego członka rodziny chłopskiej w badanym okręgu wzrósł z 4690 zł w 1952/53 r. do 10 020 zł w 1962/63 r., co oznacza wzrost o 120%. W tym samym czasie ogólny fundusz spożycia na jednego członka rodziny wzrósł z 4595 zł do 9000 zł, tzn. że zwiększył się o 96% (patrz tab. 1). Ogólny fundusz spożycia to niejako

Tabela 1

Wartość i struktura spożycia na jednego członka rodziny chłopskiej w okręgu środkowym zachodnim

Wyszczególnienie	1952/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Wartość spożycia (w zł)						
Spożycie ogółem	4595 ^a	6238 ^a	6435 ^a	7531	8164	9000
Spożycie żywności:	3023	3810	3865	4253	4418	4840
a) z własnego gospodarstwa	2751	3075	3020	3139	3074	3347
b) z dokupna	272	735	845	1114	1344	1493
Ubiór	801	1138	1144	1179	1381	1507
Utrzymanie domu	314	503	579	655	717	702
Higiena i zdrowie	92	150	150	202	229	247
Kultura i oświata	40	82	144	127	250	230
Różne	203	555	653	1115	1169	1474
Struktura spożycia (w %)						
Spożycie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Spożycie żywności:	66,5	62,3	60,2	56,5	54,1	53,8
a) z własnego gospodarstwa	60,5	50,2	47,0	41,7	37,6	37,2
b) z dokupna	6,0	12,1	13,2	14,8	16,5	16,6
Ubiór	17,7	18,7	17,9	15,6	16,9	16,7
Utrzymanie domu	6,9	8,2	9,1	8,7	8,8	7,8
Higiena i zdrowie	2,0	2,5	2,3	2,7	2,8	2,8
Kultura i oświata	1,4	1,3	2,3	1,7	3,0	2,6
Różne	5,5	7,0	8,2	14,8	14,4	16,3

Źródło: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata: 1952/53 — s. 34; 1955/56 - s. 35; 1957/58 - s. 45; 1959/60 - s. 73; 1961/62 - s. 76 i 1962/63 - s. 77.

^a Z uwagi na to, że od 1959/60 r. wiana i dary dodawane są do ogólnej wartości spożycia, dane dotyczące lat 1952/53, 1955/56 i 1957/58 zwiększono o wartość darów i wian kolejno o 60 zł, 150 zł i 180 zł.

„budżet gospodarstwa domowego rodziny chłopskiej”. W budżecie tym uwzględnia się wartość spożycia żywności z własnego gospodarstwa i żywności dokupionej, wartość dokupionego ubioru (bielizny, odzieży i obuwia), artykułów gospodarstwa domowego, mebli, różnych artyku-

⁴ Patrz J. Piasny, op. cit.

łów służących do wyposażenia mieszkania, środków lokomocji itp. Do funduszu tego zalicza się także wydatki na higienę i zdrowie, kulturę i oświatę, alkohol, papierosy oraz różnego rodzaju używki. Zmiany w tym funduszu świadczyć mogą zatem o zmianach poziomu życiowego ludności chłopskiej, pod warunkiem wyeliminowania wpływu zmian cen towarów i usług nabywanych przez ludność. Gdy weźmiemy pod uwagę że ogólny fundusz spożycia na jednego członka rodziny w okręgu poznańsko-bydgoskim w badanym okresie wzrósł w cenach bieżących o 96%, tj. prawie o 4400 zł, ale jednocześnie wystąpiły wyższe ceny detalicznych towarów i usług⁵, to okaże się, że faktyczny realny wzrost był mniejszy. Uwzględniając wskaźnik cen detalicznych towarów i usług nabywanych przez ludność w naszych obliczeniach można stwierdzić, z grubsza biorąc, że realny wzrost ogólnego funduszu spożycia na jednego członka rodziny w ciągu badanych 10 lat wyniósł około 85%.

Zmiany wzrostu poszczególnych elementów ogólnego funduszu spożycia były różne (patrz tab. 2). Tak na przykład w całym okresie przyrost wartościowy spożycia żywności był mniejszy od tempa wzrostu ogólnego funduszu konsumpcji. W rezultacie ciągle spadał procentowy udział żywności w globalnym funduszu spożycia — z 66,5% w 1952/53 r. do 53,8% w 1962/63 r. Rósł natomiast udział wydatków na dobra i usługi pozażywnościowe, takie jak bielizna, meble i sprzęty domowe, higiena i zdrowie, kultura i oświata oraz zakupy różne (patrz ryc. 1). W tej ostatniej pozycji wzrastały szczególnie wydatki na zakup środków lokomocji⁶.

Tabela 2

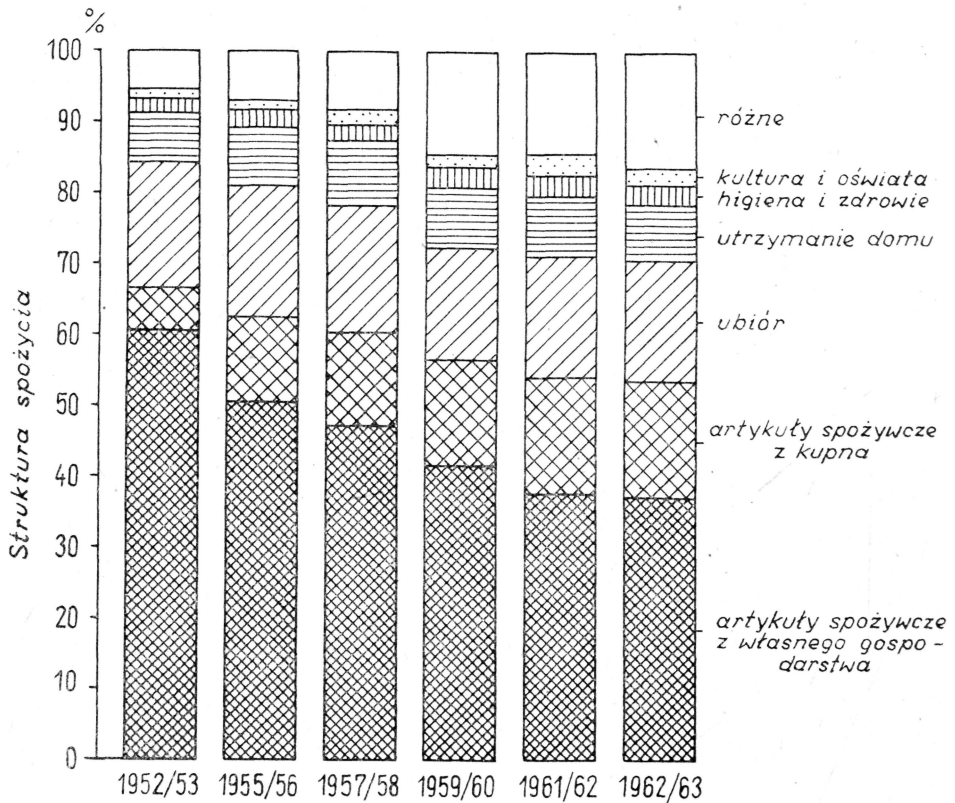
Dynamika wartości spożycia na jednego członka rodziny chłopskiej w okręgu środkowym zachodnim (w %)

Wyszczególnienie	1952/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Spożycie ogółem	100	135,8	140,0	163,9	177,7	195,8
Spożycie żywności	100	126,0	127,9	140,7	146,1	160,1
z własnego gospodarstwa	100	111,8	109,9	114,1	111,7	121,7
z dokupna	100	270,2	310,7	409,6	494,1	549,6
Ubiór	100	142,1	142,8	147,2	172,4	188,1
Utrzymanie domu	100	160,2	184,4	208,3	228,3	223,5
Higiena i zdrowie	100	163,0	163,0	219,6	248,9	268,5
Kultura i Oświata	100	205,0	360,0	317,5	625,0	575,0
Różne	100	273,4	321,7	549,3	575,6	726,1

Źródło: Obliczono na podstawie danych zawartych w tabeli 1.

⁵ Patrz Rocznik Statystyczny 1965, s. 480.

⁶ W okręgu poznańsko-bydgoskim wydawano na motocykle i rowery oraz samochody w 1962/63 r. średnio ponad 400 zł na jednego członka rodziny. Pod tym względem największe zakupy w 1962/63 r. miał tylko okręg białostocki (534 zł), a najniższe — okręg rzeszowski (45 zł). Por. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych*, Warszawa 1964, s. 76—77.

Ryc. 1. Zmiany w strukturze budżetów chłopskich w okręgu środkowym zachodnim

Zmiany powyższe są potwierdzeniem prawa Engla, zwłaszcza jego zasadniczej części, dotyczącej malejącego udziału wydatków na żywność w miarę wzrostu poziomu życiowego, a wzrostu wydatków na potrzeby pozazywnościowe⁷. Proces wzrostu udziału w budżecie domowym ludności chłopskiej wydatków na towary zaspokajające potrzeby coraz to wyższego rzędu w miarę zwiększania się dochodów jest wynikiem poprawy gospodarczej sytuacji całego społeczeństwa, a ludności wiejskiej w szczególności. Ta bowiem poprawa gospodarcza decydowała o wzroście dochodów i oddziaływała na charakter trendu spożycia w skali społecznej.

W badanym okresie czasu obserwujemy także pewne procesy substytucyjne w zakresie spożycia żywności. Proces ten wyraża się na wsi

⁷ Warto zaznaczyć jednak, że prawidłowość ta działa dopiero od poziomu dochodu wyższego od minimum egzystencji. Poniżej tego poziomu nie można dopatrzeć się właściwych proporcji między wydatkami na żywność i na inne towary, ponieważ podstawowe potrzeby fizjologiczne nie są zaspokojone.

w formie denaturalizacji spożycia, tj. spadku zaspokajania części potrzeb produktami wytwarzanymi we własnych gospodarstwach, a zwiększenia zakupów artykułów spożywczych gotowych do konsumpcji.

Wyniki zawarte w tabeli 1 wykazują, że wartość spożycia naturalnego artykułów żywnościowych w ogólnym funduszu spożycia w interesujących nas gospodarstwach chłopskich spadła z 61% w 1952/53 r. do 37% w 1962/63 r. Dane powyższe wykazują, że udział spożycia naturalnego na wsi w Poznańskim i Bydgoskiem w stosunku do spożycia globalnego systematycznie malał. Zjawisko to potwierdza proces szybkiej denaturalizacji spożycia, tj. przechodzenia w coraz większym stopniu ze spożycia naturalnego na towarowe. Tendencja denaturalizacji spożycia zarówno w okręgu poznańsko-bydgoskim, jak i w skali całej Polski występuje ze szczególną siłą w ostatnich latach. Proces substytucji spożycia naturalnego przez towarowe w okręgu poznańsko-bydgoskim przebiega jednak znacznie szybciej niż ma, to miejsce średnio w całej Polsce. Olbrzymią rolę w tym procesie spełnia rozwój i udoskonalenie zaopatrzenia wsi, np. sprzedaż chleba, konserw, mięsa i wędlin, tłuszczy zwierzęcych i roślinnych, napojów, owoców i warzyw, odzieży gotowej itd. Handel wiejski poprzez zbliżenie różnorodnej masy towarowej do konsumentów wiejskich przyczynił się do rozwoju tendencji denaturalizacji spożycia. Jeśli bezsporna jest dziś teza o podniesieniu spożycia na wsi na wyższy poziom, zarówno w Poznańskim i Bydgoskiem, jak i w całej Polsce, to w procesie tym bardzo ważną rolę odegrała rozbudowa punktów sprzedaży sieci handlu wiejskiego, zwłaszcza sklepów branżowych i punktów sprzedaży detalicznej.

Poważny wpływ na procesy denaturalizacji spożycia miały również rozszerzające się kontakty rynkowe ludności chłopskiej, zachodzące pod wpływem ogólnych przemian ekonomicznych w Polsce. W związku z tymi procesami wzrastało szczególnie wyraźnie dokupywanie żywności. W ciągu badanych lat osiągnęło ono w Poznańskim i Bydgoskiem kwotę ponad pięciokrotnie wyższą (w 1952/53 r. — 272 zł na jednego członka rodziny, a w 1962/63 r. już 1500 zł). W konsekwencji ciągle wzrastał udział wartości dokupionych artykułów żywnościowych w ogólnym funduszu spożycia (6,0% w 1952/53 r., a 16,6% w 1962/63 r.). Proces denaturalizacji spożycia jest zjawiskiem pozytywnym, zwalnia bowiem chłopów od szeregu czynności wykonywanych często bardzo niefachowo, prymitywnie oraz nieracjonalnie w sensie społecznym. Dalszy jednak wzrost denaturalizacji spożycia żywności w gospodarstwach indywidualnych uzależniony będzie głównie od rozwoju sieci handlu detalicznego na wsi i zaopatrzenia go w odpowiednią masę towarową.

Przechodząc już do szczegółowszej analizy struktury spożycia w okręgu poznańsko-bydgoskim podkreślić należy, że największą część całego funduszu spożycia ludności chłopskiej, poza żywnością, pochłaniały

wydatki na ubiór, tj. odzież, bieliznę i obuwie. Wartość zakupów odzieży, bielizny i obuwia w badanym okresie wzrastała ciągle w tempie podobnym do wzrostu całkowitego spożycia. To było przyczyną, że procentowy udział tej grupy wydatków w wartości całego spożycia nie uległ zmianie i wahał się wokół 17%. Oceniając ogólnie wydatki na ubiór w okresie badanym można jednak powiedzieć, że nastąpiło znaczne polepszenie stanu posiadania odzieży, bielizny i obuwia u ludności chłopskiej. W badanym okresie wzrosły wydatki na te cele i jednocześnie spadły ceny artykułów wchodzących w zakres odzieży, bielizny i obuwia. Na przykład jeżeli ceny detaliczne z r. 1953 przyjęć za 100, to wskaźniki cen w 1963 r. wyniosły: dla artykułów włókienniczych — 77, dla obuwia i wyrobów skórzanych — 85, a dla odzieży — 77⁸. Zatem przy wzrastających wydatkach na ubiór i dość znacznym spadku wskaźników cen na artykuły wchodzące w zakres ubioru można sądzić, że polepszenie się ubioru wśród ludności chłopskiej w okręgu poznańsko-bydgoskim było wyraźne.

Trzeba jednak podkreślić, że wydatki na ubiór w okręgu poznańsko-bydgoskim były zawsze wyższe od wydatków łożonych średnio na ten cel w skali kraju. W Polsce wprawdzie wydatki te w badanym okresie wykazywały także ciągły wzrost, ale mimo tego obecna ich wielkość nie osiągnęła jeszcze poziomu notowanego w Poznańskim i Bydgoskim⁹. Indywidualnie gospodarujący rolnicy w okręgu środkowym zachodnim wydawali w 1962/63 r. o 250 zł więcej na ubiór na osobę rocznie niż przeciętnie wydawano na ten cel w skali ogólnokrajowej¹⁰.

Na utrzymanie domu rolnicy w okręgu poznańsko-bydgoskim wydawali w 1952/53 r. 314 zł, a w 1962/63 r. już ponad 700 zł na jednego członka rodziny. Tę grupę wydatków odnieść jednak należy do całej rodziny chłopskiej, a wówczas wydatki te, przyjmując rodzinę przeciętną na wsiach w Poznańskim i Bydgoskiem, złożoną z 4,8 osób, wyniosły w 1952/53 r. 1507 zł, a w 1962/63 r. już 3400 zł rocznie, co oznacza, że w badanym okresie nastąpił wzrost prawie o 1900 zł rocznych wydatków na te cele w skali rodziny. Realnie jednak nastąpił mniejszy wzrost ilościowy, ponieważ ceny niektórych artykułów wchodzących do tej grupy wydatków, a w szczególności ceny mebli, wzrosły od 1953 r. średnio o 30%. Wzrost wydatków na utrzymanie domu był znacznie większy od wzrostu cen, a więc można powiedzieć, że nastąpiło także zwiększenie ilościowe zakupu mebli. Znacznie zwiększyły się rów-

⁸ Obliczono na podstawie Rocznika Statystycznego 1964, s. 473.

⁹ Por. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1962/63*, Warszawa 1964, s. 76.

¹⁰ Wysoki poziom zakupów odzieży, wyższy od przeciętnego w kraju, posiadają także okręgi rolnicze położone na Ziemiach Zachodnich. Por. J. Piasny, *Kształtowanie się konsumpcji wśród ludności chłopskiej na Ziemiach Zachodnich*, Przegląd Zachodni 1963, nr 1.

nież zakupy mechanicznego sprzętu kuchennego. Podobne tendencje wykazują dane ogólnokrajowe. Wolno zatem stwierdzić, że mimo znacznych wzrostów cen na meble i nieznacznych na sprzęt kuchenny¹¹, powoli ale stale podnosił się standard wyposażenia mieszkań chłopskich w te artykuły.

Wydatki na higienę i zdrowie wykazują również systematyczny wzrost, stanowią one w 1962/63 r. 2,8% ogólnego funduszu spożycia ludności chłopskiej. W liczbach bezwzględnych wydatki na ten cel w 1952/53 r. wynosiły rocznie na osobę 92 zł, a w 1962/63 r. wzrosły do 247 zł. W ramach tej grupy wzrosły wydatki na leczenie, nie wiadomo jednak, ile z tych kwot pochłaniały koszty wizyt lekarskich, a ile koszty leków, dlatego trudno tutaj wyciągnąć głębsze wnioski.

Wydatki na kulturę i oświatę wzrosły z 40 zł w 1952/53 r. do 230 zł w 1962/63 r. na osobę rocznie. W zakres tych wydatków wchodzi następujące grupy artykułów: pisma, książki, papier, przybory piśmienne, prasa, kształcenie, sprzęt sportowy i turystyczny, zabawki itp. Najważniejszą pozycją wśród tych wydatków są wydatki na kształcenie dzieci. Podkreślić można, że wydatki te cechuje duża tendencja wzrostu, chociaż większość nakładów na te grupy wydatków przejęło na siebie państwo¹². Trudno jest również ilościowo wyrazić zmiany, jakie tutaj zaszły, ponieważ ceny wyżej wymienionych artykułów uległy w badanym okresie istotnym podwyżkom. Trzeba tu zaznaczyć, że wydatkami na higienę i zdrowie oraz kulturę i oświatę gospodarstwa chłopskie w rejonie poznańsko-bydgoskim równają się średnim ogólnopolskim, a w niektórych latach nawet odbiegały in minus od tych średnich.

¹¹ Jeśli przyjąć ceny detaliczne z 1955 r. za 100, to wskaźnik cen mebli w 1953 r. wynosił 1:12, w 1963 r. — 142, a w odniesieniu zaś do artykułów gospodarstwa domowego: w 1953 r. — 110 i w 1963 r. — 111. Por. Rocznik Statystyczny 1964, s. 473.

¹² Wartość całkowicie bezpłatnych świadczeń socjalnych państwa na rzecz ludności (kultura, oświata, ochrona zdrowia, renty, zasiłki) oszacowano w 1960 r. na około 1700—(1800 zł (w tym renty i zasiłki około 750 zł) w przeliczeniu na jednego mieszkańca kraju. Z sumy tej wypadało około 2800 zł na jednego mieszkańca miasta i około 750 zł na jednego mieszkańca wsi. Gdyby jeszcze w rachunku tym uwzględnić nakłady na budowę i remonty kapitalne obiektów socjalno-kulturalnych, to trzeba by kwoty te zwiększyć w 1960 r. o dalsze 200 zł na osobę rocznie.

W następnych latach miał miejsce dalszy wzrost świadczeń socjalnych państwa na rzecz ludności. W 1963 r. dochody ludności z takich świadczeń społecznych, jak zasiłki, renty, stypendia, dopłaty do wczasów pracowniczych oraz do dzieci w żłobkach i przedszkolach wynosiły 1200 zł rocznie na osobę. Gdy uzupełnimy tę sumę nakładami państwa na szkolnictwo, oświatę, kulturę i ochronę zdrowia, to łącznie wszystkie świadczenia wynosiły 2700 zł na osobę rocznie. Ocenia się, że w 1965 r. świadczenia państwa na rzecz ludności miejskiej wynosiły około 3900 zł na osobę i około 900 zł na osobę należącą do ludności rolniczej. Patrz: G. Pisarski, *Socjalne miliardy*, Życie Gospodarcze 1965, nr 18.

Ostatnią pozycję ogólnego funduszu spożycia stanowią wydatki różne, a w szczególności: wydatki na alkohol, tytoń i papierosy, motocykle i rowery, wiana i dary itp. Ta grupa wydatków stanowiła w 1952/53 r. 5,5% ogólnej wartości spożycia, a w 1962/63 r. już 16,3%. W liczbach bezwzględnych natomiast wydatki te wynosiły w r. 1952/53 tylko 203 zł, a w 1962/63 r. wzrosły już do 1474 zł na osobę rocznie. Tą kwotą wydatków Poznańskie i Bydgoskie przewyższa średnią ogólnokrajową, która w 1962/63 r. wynosiła 1140 zł. Wzrost w tej grupie wydatków, zarówno w badanym okręgu, jak i w całej Polsce, nastąpił szczególnie dzięki zwiększaniu się wydatków na motocykle, rowery, wiana oraz różnego rodzaju używki.

III

Przechodząc do bardziej szczegółowych wyników badań należy podkreślić istotne zmiany, jakie zaszły na wsi poznańskiej i bydgoskiej w spożyciu artykułów żywnościowych. W poszczególnych grupach ludności chłopskiej zmniejszało się spożycie artykułów o kalorii tańszej na rzecz artykułów o kalorii droższej. W związku z tym rosło spożycie białka (w szczególności białka zwierzęcego) i tłuszczów, a malało spożycie węglowodanów¹³. Zmiany te odpowiadają normom wyżywienia postulowanym przez fizjologów. Średnia dzienna kaloryczność spożycia przypadająca na jednego członka rodziny w badanym okręgu była bardzo wysoka, gdyż przekraczała zawsze 3500 kalorii¹⁴.

Z analizy spożycia żywności wynika, że jego struktura uległa w stosunku do 1952/53 r. również pewnym zmianom. Wzrosło silnie spożycie sera białego, tłuszczów zwierzęcych (wieprzowych) i roślinnych, owoców i jagód, jaj, mięsa i śmietany, zmalało natomiast spożycie masła, przetworów zbożowych (głównie żyta), kasz, ziemniaków, warzyw i cukru. Wyrażając zmiany, jakie zaszły w spożyciu podstawowych artykułów żywnościowych w liczbach względnych, w stosunku do okresu 1952/53 przyjętego za 100, otrzymujemy następujące wskaźniki dla r. 1962/63: spożycie zbóż — 79, ziemniaków — 90, kasz — 85, warzyw — 83 i cukru — 96, natomiast chleba dokupionego — 572, jaj — 124,

¹³ Tendencje te występują na wsi w skali ogólnopolskiej. Por. J. Piasny, *Spożycie ludności wiejskiej na tle przemian społeczno-gospodarczych w Polsce Ludowej (w latach 1948—1958)*, Zeszyty Naukowe WSE, seria II, Poznań 1961, szczególnie s. 122—147.

¹⁴ Szczegółowe obliczenia wykazują, że w gospodarstwach indywidualnych okręgu poznańsko-bydgoskiego kaloryczność dzienna na jedną osobę w latach 1951/52—1954/55 wynosiła 3733 kalorii, w 1955/56 r. — 3730 kalorii a w latach 1957/58—1959/60 — 3514 kalorii. Por. M. Czerniewska, *Spożycie artykułów jadalnych w gospodarstwach chłopskich*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1950, nr 3 (dodatek), s. 62 i 64, oraz też *Budżety domowe rodzin chłopskich*, Warszawa 1963, s. 209.

Tabela 3

Spożycie artykułów żywnościowych na jednego członka rodziny chłopskiej w okręgu środkowym zachodnim

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1952/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Przetwory zbożowe razem ^a	kg	160	152	132	133,6	126	126
Mąka pszenna	„	42	43	30	28	25	27
Mąka żytnia	„	105	83	77	72	51	43
Kasze różne	„	3,4	4,2	3,6	2,8	3,0	2,9
Chleb dokupiony	„	12,4	29,5	27,5	43,2	63	71
Bułki dokupione	„	0,7	1,8	3,0	2,6	3,0	3,3
Strączkowe	„	0,9	3,1	1,3	0,4	1,1	1,7
Ziemniaki	„	262	243	229	223	241	236
Warzywa	„	70	76	58	48	62	58
Owoce i jagody	„	38	33	20	25	29	46
Cukier	„	24	18	19	19	18,8	20,6
Miód	„	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2
Mleko pełne	ltr	201	213	191	167	177	185
Maśło	kg	9,1	8,3	8,6	7,3	6,8	7,9
Śmietana	ltr	5,7	6,2	5,6	6,6	5,5	8,1
Ser biały, twaróg	kg	2,1	1,9	1,8	1,4	2,7	4,6
Jaja	szt	208	243	227	248	257	258
Mięso różne	kg	36	42	46	42	43,1	42,5
Słonina i smalec	„	12	14	16	14	13,4	13,3
Olej i margaryna	„	0,8	1,8	1,2	2,9	4,1	5,2
Ryż	„	.	.	.	1,2	1,1	1,1
Ryby	„	.	.	.	2,5	2,7	2,2

Źródło: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata: 1952/53 — s. 35; 1955/56 - s. 38; 1957/58 - s. 46; 1959/60 - s. 74; 1961/62 - s. 77; 1962/63 - s. 79.

^a Chleb i bułki dokupione przeliczone są na mąkę po odjęciu 30% przypieku.

mięsa — 118, tłuszczów wieprzowych — 111, oleju i margaryny — 650, sera białego — 219, śmietany — 142, a owoców i jagód — 121 (patrz tab. 3 i 4).

Na podstawie zarysowujących się wyraźnie tendencji rozwojowych spożycia niektórych artykułów żywnościowych w gospodarstwach chłopskich w okręgu poznańsko-bydgoskim widzimy, że wzrastało stale spożycie artykułów o kalorii droższej. Trzeba bowiem wiedzieć, że 1 kaloria zawarta w słoninie była trzykrotnie, w kapuście pięciokrotnie, w mięsie średnio jedenastokrotnie, a w jajkach nawet trzynastokrotnie droższa niż w chlebie i w ziemniakach. Dlatego właśnie wzrost spożycia ilościowego na głowę ludności chłopskiej większości tych artykułów świadczy o powolnym ale ciągłym wzroście udziału produktów „wyższego rzędu” w racji żywnościowej¹⁵.

¹⁵ Obliczenia te oparto na wskaźnikach wartości bioekonomicznej, które wyrażają pieniężny koszt jednej kalorii zawartej w poszczególnych produktach, Ta

Porównując spożycie w gospodarstwach chłopskich w Poznańskim i Bydgoskiem z wynikami ogólnopolskimi, zauważamy znaczne odchylenia w spożyciu poszczególnych artykułów. Największe odchylenia od średniej ogólnopolskiej in plus dla okręgu poznańsko-bydgoskiego wykazują w kolejności: spożycie mięsa, słoniny i smalcu, tłuszczów roślinnych, masła, jaj, ryb, chleba dokupionego oraz ziemniaków, natomiast spożycie mąki pszennej i żytniej, kaszy, mleka pełnego, a także warzyw, owoców i jagód jest mniejsze w Poznańskim i Bydgoskiem niż wynoszą średnie dla Polski.

Powyższe fakty pozwalają na stwierdzenie, że jak dotąd, ludność chłopska w tym okręgu odżywia się lepiej niż średnio cała ludność chłopska w Polsce. Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, że różnice te w większości wypadków w 1962/63 r. zmniejszyły się w porównaniu do różnic, jakie występowały w 1952/53.

Z porównania ilościowego konsumpcji żywności na wsi w całej Polsce i w badanym okręgu wynika, że chłopi w województwach poznańskim i bydgoskim posiadają swój własny, dość specyficzny profil konsumpcji. Wyraża się on szczególnie dużym spożyciem mięsa (43 kg wobec 32 w Polsce), tłuszczów wieprzowych i roślinnych (19 kg wobec 13,6 kg) jaj (258 wobec 230), ziemniaków (240 wobec 210 kg), a natomiast mniejszą konsumpcją, jak na warunki polskie, przetworów zbożowych, warzyw oraz owoców i jagód. Profil ten należy uznać za dobry, gdyż cechuje się dużym spożyciem produktów wyższego rzędu. Będzie on z pewnością ulegał dalszym zmianom wraz ze wzrostem dochodów ludności chłopskiej. Sądzić jednakowoż należy, że przyzwyczajenia żywieniowe ludności chłopskiej do dużej konsumpcji mięsa i słoniny, smalcu i tłuszczów roślinnych, jaj, masła i jednocześnie ziemniaków będą na wiele lat charakteryzowały ten profil konsumpcji.

W wyniku wzrostu poziomu i zmieniającej się struktury konsumpcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych zarysowuje się również wyraźna tendencja do zmniejszania się różnic między spożyciem wielu artykułów na wsi i w mieście. Potwierdzeniem tej tendencji jest porównanie wyników badań budżetów rodzinnych w mieście z wynikami rachunkowości rolnej na wsi. I tak na przykład przeciętna wartość konsumpcji na jedną osobę według budżetów rodzinnych w 1958 r. wynosiła w Pol-

prawidłowość ma charakter bardzo powszechny. Analiza danych statystycznych z zakresu konsumpcji żywności w wielu krajach oraz w różnych okresach czasu wykazuje, że społeczeństwa po zaspokojeniu potrzeb energetycznych w odżywianiu człowieka, czyli po zlikwidowaniu zjawiska niedożywiania, dokonują strukturalnych zmian w racji żywnościowej, głównie w sensie poprawy jego jakości. Obszerne materiały statystyczne z zakresu długookresowych tendencji rozwojowych w spożyciu produktów rolnych na mieszkańca znaleźć można w Production Yearbook, FAO, nr 13, rocznik 1959; Agricultural and Food Statistics, OEEC Bulletin, rocznik 1959; *Enquete mondiale sur l'Alimentation*, Waszyngton D.C. 1946.

Tabela 4

Dynamika spożycia żywności na jednego członka rodziny chłopskiej w okręgu środkowym zachodnim

Wyszczególnienie	1951/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Przetwory zbożowe	100	95,0	82,5	83,5	78,8	78,8
Mąka pszenna	100	102,4	71,4	66,7	59,5	64,3
Mąka żytnia	100	79,0	73,3	68,7	48,6	41,0
Kasze różne	100	123,5	105,9	82,4	88,2	85,3
Chleb dokupiony	100	237,9	221,8	348,4	508,1	572,6
Bułki dokupione	100	257,1	428,6	371,4	428,6	471,2
Strączkowe	100	344,4	144,4	44,4	122,2	188,9
Ziemniaki	100	92,7	87,4	85,1	92,0	90,0
Warzywa	100	108,6	82,9	68,6	88,6	82,9
Owoce i jagody	100	86,8	52,6	65,8	76,3	121,1
Cukier	100	75,0	79,2	79,2	78,3	85,8
Miód	100	100,0	100,0	100,0	75,0	50,0
Mleko pełne	100	106,0	95,0	83,1	88,1	92,0
Masło	100	91,2	94,5	80,2	74,7	86,8
Śmietana	100	108,8	98,2	115,8	96,5	142,1
Ser biały, twaróg	100	90,5	85,7	66,7	128,6	219,0
Jaja	100	116,8	109,1	119,2	123,6	124,0
Mięso różne	100	119,4	127,8	116,7	119,7	118,1
Świnina i smalec	100	116,7	133,3	116,7	111,7	110,8
Olej i margaryna	100	225,0	150,0	362,5	512,5	650,0
Ryż	.	.	.	100	91,7	91,7
Ryby	.	.	.	100	108,0	88,0

Źródło: Obliczono na podstawie tab. 3.

sce 8612 zł, a według rachunkowości rolnej w rejonie poznańsko-bydgoskim 6435 zł, tzn. że na wsi była ona mniejsza o 25%. W r. 1963 natomiast przeciętna wartość konsumpcji na jedną osobę w mieście wynosiła 11 220 zł, a na wsi w rejonie poznańsko-bydgoskim 9000 zł, co oznacza, że wartość konsumpcji na wsi była mniejsza tylko o 19%¹⁶. Najbardziej zbliżone do siebie są wartości spożycia żywności, przy czym na wsi wynosiły one w 1958 r. 85% tego, co w mieście, a w 1963 r. już 90% poziomu osiągniętego w mieście.

Na skutek dużej dynamiki wzrostu wydatków na wsi na odzież i obuwie nastąpiło również zbliżenie do miasta. Wydatki na odzież stanowiły w 1958 r. na wsi 50%, a na obuwie 70% poziomu wydatków na te cele w mieście. Tymczasem w 1963 r., na skutek większej dynamiki

¹⁶ Obliczono na podstawie danych zawartych w Roczniku Statystycznym 1959 (s. 355) i 1964 (s. 477) oraz materiałach z tabeli 1 niniejszego opracowania. Chcąc uzyskać porównywalność, wartość spożycia w mieście obliczono odejmując od przeciętnych rozchodów na osobę w gospodarstwach domowych pracowników zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej, poza rolnictwem i leśnictwem opłatę podatków i składek oraz poczynione oszczędności i zapasy.

wzrostu zakupów odzieży i obuwia na wsi niż w mieście, wartość zakupów odzieży na wsi wzrosła do 65%, a na obuwiu do 85% w stosunku do osiągniętego poziomu w mieście. Jedynie wydatki na higienę i zdrowie oraz kulturę i oświatę, mimo dużej dynamiki wzrostu na wsi, ciągle jeszcze stanowią zaledwie 40% poziomu osiąganego w miastach¹⁷.

Na rozwój tendencji do zmniejszania się różnic między spożyciem na wsi i w mieście, szczególnie w zakresie żywności, odzieży i obuwia, decydujący wpływ miały: szybsze tempo wzrostu dochodów ludności rolniczej, oddziaływanie miejskiego stylu życia na wieś, postępująca denaturalizacja spożycia, ogólny rozwój kulturalny wsi itp. Można sądzić, że w przyszłości proces ten będzie nadal zachodził i trzeba się liczyć z dużą dynamiką zapotrzebowania wsi, w szczególności na artykuły z zakresu wyposażenia mieszkań, na środki lokomocji (motocykle i samochody), domowy sprzęt rozrywkowy (telewizory, radia i patefony) oraz nadal odzież i obuwie. Należy sądzić, że przyszłe tempo wzrostu wydatków na wsi na te artykuły będzie duże, znacznie większe od przeciętnego wzrostu ogólnego funduszu spożycia. Ludność rolnicza, po wyrównaniu prawie konsumpcji w zakresie żywności i zbliżeniu zakupów odzieży i obuwia, będzie szczególnie silnie preferować te zakupy, które ciągle jeszcze wyraźnie różnią się od poziomu miejskiego.

THE CHANGES IN THE LEVEL, AND STRUCTURE OF CONSUMPTION IN THE VILLAGES OF THE POZNAŃ-BYDGOSZCZ REGION

Summary

The paper deals with the goods and services consumption paid for from personal income of the peasant population in individual farms of the mid-western region, comprising almost entirely the voivodships of Poznań and Bydgoszcz.

The basis of the study constitute the results of agricultural accounting kept by individual peasant farms and the data of the Central Statistical Office. The analysis is based on data comprising the years 1952/58 — 1962/63, with a special stress put on the last few years of said period.

In the analysed period there was an increase of personal income per one family member ranging from 4,690 zł. to 10,020 zł. In the same lapse of time the general consumption fund per capita rose from 4,595 zł. to 9,000 zł, that is to say

¹⁷ W wielkościach absolutnych wydatki na te cele na jedną osobę kształtowały się następująco:

Wydatki	Według budżetów rodzinnych w Polsce		Według rachunkowości rolnej w okręgu poznańsko-bydgoskim	
	1958	1963	1957/58	1962/63
Odzież	1 346	1 398	687	895
Obuwie	448	419	304	357
Higiena i Zdrowie	315	644	150	247
Kultura i Oświata	435	871	144	230

around 96%. Taking, however, into consideration the indexes of retail prices for goods and services, it can be fairly assumed that the real rise in consumption fund was somewhat smaller, and amounted to around 85%.

The increase in food consumption was also smaller than the rise in the other elements of the general consumption fund. As a result the percentage share of foodstuffs dropped from 66,5% to 53,8%. The increases in expenditures concerned mainly such items as: linen, furnitures and households ware, hygiene and health, culture, education and other. In the last group a special mention deserves: bicycles, motorcycles and cars.

There was a distinct substitution process in foodstuffs consumption — an ever increasing amount of ready made foodstuffs being bought outside the farm. The share of natural consumption (produced in farm) in the general consumption fund dropped from 61% to 37%.

There was also a noticeable trend to switch from low calories food items to higher ones. The average daily intake of calories per one person member was high and generally surpassed the amount of 3500 calories.

Those tendencies in consumption in individual peasant farms narrowed considerably the consumption habits in towns and in the villages.